

СЕМАНТЫКА-СТРУКТУРНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА НАЗВАЎ СЕЛЬСКАГАСПАДАРЧАГА ТРАНСПОРТУ Ў ТРЫЛОГІІ ІВАНА МЕЛЕЖА «ПАЛЕСКАЯ ХРОНІКА»

Нікалаева А. Ю.

Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы
г. Гродна, Рэспубліка Беларусь

Навуковы кіраўнік – к. філал. н., дац. Сіплівеня Ж. С.

Транспарт – неад’емная частка матэрыяльнай культуры народа, што выяўляе ўзровень развіцця вытворчасці і камунікацыі ў грамадстве. Беларусы заўсёды цанілі транспарт за яго поліфункцыйнасць. З’яўляючыся не толькі сродкам перамяшчэння ў прасторы, ён здаўна выступаў як гарант дабрабыту чалавека, спосабам палягчэння цяжкай сельскагаспадарчай працы. Поліфункцыйнасць транспарту абумовіла і шматзначнасць дадзенай лексемы ў сучаснай беларускай літаратурнай мове. Так, тлумачальныя слоўнікі фіксуюць пяць значэнняў, з якімі можа выкарыстоўвацца слова *транспарт*. У дадзеным артыкуле мы будзем разумець паняцце ‘транспарт’ як ‘галіну народнай гаспадаркі, звязаную з перавозкай людзей і грузаў, а таксама *сродкі* для такой перавозкі’ [1, т. 2, с. 356].

Лексіка, якая ўжываецца для абазначэння транспартных сродкаў, змяшчае ў сваёй семантыцы адбітак этнічных асаблівасцей, звязаных з характарам сацыяльна-эканамічнага і культурнага развіцця, геаграфічнымі фактарамі. З даўніх часоў у беларусаў прыярытэтнай сферай прымянення сродкаў, што дазвалялі перавозіць грузы з аднаго месца ў іншае, выступала сельская гаспадарка, функцыянаванне якой немагчыма ўявіць без разнастайных калёс, зімовых павозак на двух палазах, вазоў, што выкарыстоўваў селянін у працоўнай дзейнасці. Аб’ектам даследавання ў прапанаваным артыкуле сталі назвы транспартных сродкаў, зафіксаваныя ў мове трылогіі Івана Мележа “Палеская хроніка”. Месцам дзеяння твора з’яўляецца прататып роднай вёскі Глінішчы Івана Мележа – вёска Курані – край са складанымі прыродна-кліматычнымі ўмовамі, ізаляваны ад іншых населеных пунктаў балотамі. Асаблівасці геаграфічнай прасторы абумовілі спецыфіку транспартнай лексікі, уведзенай пісьменнікам у канву раманаў.

Заўважана, што назвы транспартных сродкаў – гэта важны элемент у стварэнні карцін побыту куранёўцаў, індикатар іх матэрыяльнай забяспечанасці. Аналіз семантыкі такіх адзінак дазваляе вылучыць сярод іх намінацыі транспартных сродкаў і частак транспарту, а таксама назвы рыштункаў для коннай запрэжкі, на якія ў мове трылогіі прыпадае значная сэнсавая і стылістычная нагрузка, паколькі падобныя лексемы выступаюць своеасаблівымі мастацкімі дэталямі ў агульнай мазаіцы-карціне сялянскага жыцця. У “Палескай хроніцы” выкарыстоўваюцца найперш назвы сухапутнага транспарту, што тлумачыцца асаблівасцямі палескай мясцовасці і часавай прасторы, адлюстраванай у творы. У згаданай падгрупе адзінак, услед

за У. І. Куліковічам, у залежнасці ад спосабу руху і асаблівасцей канструкцыі транспартнага сродку мы вылучым дзве мікрагрупы лексем: намінацыі механічнага транспарту і назвы гужавых сродкаў [2, с. 151]. Першая мікрагрупа назваў прадстаўлена адносна невялікай колькасцю слоў, паколькі ўзровень тэхнічнага абсталявання на Палессі ў 20–30-ыя гады ХХ ст. быў невысокі. Намі зафіксаваны лексемы *тра́ктар* ‘самаходная машына для перамяшчэння, прывядзення ў дзеянне сельскагаспадарчых і іншых прылад’, *камба́йн* ‘пера-савачная або самаходная машына, якая адначасова выконвае работу некалькіх машын або механізмаў’, *бульбакапа́лка* ‘машына для капання бульбы’ і г. д. (*Неяк лёгка, здавалася, разворвалі так багата цаліны названыя да прыкладу данскія казакі, без машын, без трактароў; Ну, а машына, што капае бульбу: ёсць і такая – бульбакапалка; гэта дык проста-такі цуд, іншага не скажаш!..*).

Аднак асноўным відам транспарту на Палессі быў *гужавы*, дзе ў якасці цяглавай сілы выступаў конь. Мікрагрупа назваў транспартных сродкаў, якія заснаваны на выкарыстанні цяглавай сілы, прадстаўлена лексэмамі *калёсы* ‘конная чатырохколая гаспадарчая павозка’, *тарата́йка* ‘лёгкая на двух колах павозка’, *во́з* ‘сродак гужавога транспарту, прызначаны для язды і перавозкі грузаў, калёсы’, *падво́да* ‘запрэжаны воз, калёсы’, *са́ні* ‘зімовая павозка на палазах’, *або́з* ‘чарада фурманак, падвод з людзьмі або паклажаю ў дарозе’ і пад. (*Калёсы ападалі коламі ў разорах, хісталіся, уціскалі пожню...; Апейка заўсёды ішоў побач з таратайкай, іншы раз памагаючы каню*).

Высокай частотнасцю выкарыстання характарызуюцца і назвы частак транспарту і рыштункаў для коннай запрэжкі: *лёйчына* ‘тое, што і лейцы; вяроўкі, рамяні для кіравання коньмі ў запрэжцы’, *вўпраж* ‘рыштунак для запрэжкі’, *лёйцы* ‘вяроўкі, рамяні для кіравання коньмі ў запрэжцы’, *абро́ць* ‘прадмет вупражы, які надзяваецца каню на галаву’ (*Міканор ступіў крок да яго, ухавіў за аброць, спыніў каня; Адразу навастрылася ўвагаю: хутка пачула, як парывае вупраж*).

Такім чынам, транспартная лексіка, ужытая ў трылогіі Івана Мележа “Палеская хроніка”, выступае важным сродкам дэталізацыі апісанай аўтарам вясковай рэчаіснасці 20–30-х гадоў. Апрача таго, гэта яшчэ і своеасаблівы мастацкі код, які нясе звесткі пра гісторыю, стан развіцця беларускага грамадства таго часу, ствараючы сваю аўтаномную карціну свету ў агульнай энцыклапедыі сялянскага жыцця.

Літаратура:

1. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65000 слоў. У 2 т. / уклад. І. Л. Капылоў [і інш.]; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск: Беларусь, 2022. – Т. 1. А – Н. – 487 с.; Т. 2. Н – Я. – 483 с.
2. Куліковіч, У. І. Транспартная лексіка ў “Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” як адлюстраванне этнакультурнай і сацыяльна-гістарычнай адметнасці грамадства / У. І. Куліковіч // Беларуская мова і літаратура ў славянскім этнакультурным кантэксце: матэрыялы IV Міжнар.наук.-практ. канф. – Віцебск: Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава, 2024. – С. 149–155.